

Mircea MORARIU

Un spectacol despre libertate

Pentru profesorul Albert Kovács, prefațatorul unei relativ recente ediții în limba română a *Fraților Karamazov* (Editura Leda, București, 2004), scrierea lui Fiodor Dostoievski este „un roman total”, „concluziv atât din perspectiva asupra lumii a autorului, cât și din punct de vedere artistic”. Comentatorul apreciază cu justificare că în *Frații Karamazov* „se reușește o totală cuprindere a spațiului european, din Spania până într-un oraș provincial rusesc, extinzându-se apoi până în Siberia și chiar, ipotetic, în America, și mai departe, în spațiul cosmic, unde timpul se întinde la infinit și paralele pot să se întâlnească. Imaginarul, surprins în formele reale ale vieții, și dimensiunea fantasticului întregesc acest spațiu total, permițând autorului să creeze un roman social-psihologic cu trăsături epopeice, în cadrul larg al unui realism fantastic, dar și să impună, în același timp, un plan filosofic și unul eseistic, în vederea căutării – definirii sensului și scopului vieții omului pe Pământ, a formulării problemelor existențiale, etice și estetice”.

Subscriu la aprecierile lui Albert Kovács, dar cred deopotrivă că Dostoievski a scris acest „roman total” fără a-și abandona, nici măcar o clipă, condiția și viziunea lui de rus. Cred, de asemenea, că farmecul cărții, puterea ei de seducție, își află originile în subtila întrepătrundere dintre europenism și slavism, între dimensiunea europeană și punctul de vedere specific rusesc asupra europenismului dar și asupra credinței. Și poate că nicăieri nu e mai evidentă această relație de concentricitate decât în paginile care pregătesc și în cele în care Dostoievski, prin gura lui Ivan, întrerupt, din când în când de Alioșa, povestește despre Marele Inchizitor. În care Ivan își întâlnește din întâmplare fratele Alioșa într-o cârciumă, unde după ce îi dă de mâncare, îi vorbește despre Dumnezeu și despre Satana, despre necesitatea existenței, fie și numai imagine a lui Dumnezeu, dar și despre existența Diavolului, despre Iisus și darurile aduse de El pe pământ, despre libertate și pâine, despre liniște, răzvrătire și pâine. „Da, *pentru adevărații ruși* – îi spune Alioșa, răvășit după discuția cu părintele Zosima, fratelui său mai mare, Ivan – existența lui Dumnezeu sau nemurirea sufletului sau, așa cum spui tu, aceleași probleme privesc dintr-un alt punct de vedere, sunt *probleme esențiale* (subl. a. – M.M.), și, deci, e normal să fie așa”. Ivan pare, la începutul discuției cu Alioșa, să-și dorească evitarea complicațiilor, a reflecțiilor filosofic-teologice în exces. „În ce mă privește, am renunțat de mult să mă mai gândesc dacă în realitate omul este cel care l-a creat pe Dumnezeu, sau Dumnezeu l-a creat pe om... Drept pentru care îți declar de la început că admit existența lui Dumnezeu, o admit pur și simplu, fără niciun fel de complicații.” Pentru ca, mai apoi, Ivan să „complice” el însuși lucrurile. „Așadar, cum spuneam, admit existența lui Dumnezeu, o admit cu dragă inimă, după cum admit deopotrivă înțelepciunea ca și finalitatea lui, care ne este cu desăvârșire necunoscută; cred în ordine, în sensul vieții, cred în armonia eternă, cu care – zice-se – ne vom contopi cândva, cred în cuvântul spre care tinde întregul univers și care, fiind el însuși Dumnezeu, este în același timp aspirația către Dumnezeire, cred în toate câte mai sunt, chiar și în Infinit... Și acum, închipuiește-ți că, în ultimă instanță, totuși eu nu accept lumea asta a lui Dumnezeu în finalitatea ei, n-o accept, deși știu că există; pur și simplu n-o admit. Nu spun că nu-l accept pe Dumnezeu,

înțelege-mă, ci nu accept lumea plăsmuită de el, această creație divină, și nici prin gând nu-mi trece că am s-o pot accepta deodată.”

Aceste cuvinte rostiți de Ivan în partea a doua, cartea a cincea, capitolul al treilea, intitulat *Frații au prilejul să se cunoască mai îndeaproape*, pregătesc mai întâi *Răzvrătirea*. Ivan ar vrea să trăiască – după propriile spuse –, tot timpul în răzvrătire. Știe că nu se poate. *Marele Inchizitor*, poemul pe care nu l-a scris, ci doar l-a compus, l-a memorat Ivan și al cărui prim „citor” va fi Alioșa, e parte a acestei răzvrătiri. Ivan a vorbit „cu atâta însuflețire, încât se înfierbântase”, iar, după aceea, „Alioșa, care-l ascultase până atunci în tăcere... se porni ca rupt din lanț”. *Marele Inchizitor* e, așa după cum scria Henri Troyat, „punctul culminant al *Fraților Karamazov* și, poate, al operei lui Dostoievski în totalitate”. Nimic mai natural, deci, decât ca literații și literatorii să revină mereu asupra acestui fragment. Ca ei să fie urmați de filosofi, ca teologii să simtă mereu și mereu necesitatea să îl reanalizeze.

Însă *Legenda Marelui Inchizitor* revine obsesiv și în teatru. Publicul românesc a avut deja ocazia să vadă două spectacole importante ce își propuneau să transcrie în limbaj teatral aceste pagini de căpătâi ale marelui clasic rus. Mai întâi versiunea lui Patrice Chéreau, apoi cea a lui Peter Brook, avându-l ca interpret pe Maurice Bénichou. Avem acum și o versiune românească, datorată regizorului Radu Penciulescu, scenografului Dragoș Buhagiar și marelui actor Victor Rebengiuc. Se prea poate că revenirea teatrului asupra acestor pagini de căpătâi să se explice prin aceea că, obligați de (ipotetica) zicere a lui Malraux, în conformitate cu care „secolul al XXI-lea va fi religios sau nu va fi deloc”, ne dorim aura religioasă. Spun *ipotetica zicere*, fiindcă Mircea Iorgulescu scria undeva că a cercetat cu atenție întreaga creație a autorului *Condiției umane*, toate scrierile lui și nu a găsit nicăieri fraza aceasta atât de des citată. Se prea poate, deci, să cerșim astfel, prin *mijlocirea esteticului*, mântuirea. Dar teatrul nu poate, nu a fost niciodată indiferent la ceea ce a răscolit, a cutremurat ființa umană și era normal să vrea să o mai facă o dată. Spectatorul are dreptul de a fi interesat și din perspectivă teologică de ceea ce vede pe scenă atunci când asistă la un spectacol ce se cheamă *Legenda Marelui Inchizitor*. Marele Inchizitor îi reproșează lui Iisus, cel revenit „în Spania, în Sevilla, în cele mai crâncene timpuri ale Inchiziției”, că a venit ca să tulbure. „De ce ai venit atunci să ne tulburi? Căci venirea Ta nu face decât să ne tulbure, cred că-Ți dai seama”. Îi reproșează că – așa după spunea Gabriel Liiceanu în introducerea la audiobookul *Frații Karamazov. Discursul Marelui Inchizitor* (Editura Humanitas Multimedia, București, 2008), „după 15 secole de istorie christică, se dovedește că oferta făcută de Satana lui Iisus și respinsă de Acesta, atunci când a avut loc *Ispitirea în Pustiu*, fusese una realistă”. Omul nu are nevoie imediată de „pâinea Cerului”, nu are nevoie stringentă de libertate, ci de pâine. „Cincisprezece veacuri ne-am canonit cu libertatea asta... Tu, însă, n-ai vrut să-l lipsești pe om de libertate și nu te-ai îndurat să primești, judecând că nu mai poate fi vorba de libertate, de vreme ce supunerea a fost cumpărată cu pâine... Tu le-ai fâgăduit pâinea cerească, dar, iarăși, te întreb, crezi într-adevăr că poate avea același preț în ochii stirpei omenești, nevolnice, desfrânate și pururea nerecunoscătoare, ca pâinea reală, pământescă?” Marele Inchizitor, ca întruchipare a Satanei, îi cere lui Iisus – așa după cum observă același Gabriel Liiceanu – dovezi materiale ale existenței Sale. Nu doar ipotetica, atât de lipsita de valoare *libertate*.

Pentru mine, tocmai această mereu și mereu însemnată repunere în discuție a valorii și importanței *libertății* are preț și aici socotesc că se cuvine căutat unul dintre marile atuuri ale spectacolului de la Teatrul Național din București. Întâmplător

sau nu, el a avut premiera la 20 de ani de la Revoluție. O Revoluție făcută nu atât (cu toate că și pentru) pâine. O Revoluție făcută înainte de orice pentru libertate. Or, la 20 de ani de la săvârșirea ei (nu discut acum dacă a fost iarăși „o săvârșire fără desăvârșire“, ca să citez sintagma lui Dumitru Drăghicescu), copleșiți de tot felul de griji materiale, dăm prea multe semne că nu mai prețuim libertatea. Spectacolul de la Teatrul Național ne pofteste să ne mai gândim o dată.

Nu e deloc simplu să pui în scenă *Legenda Marelui Inchizitor*. Nu e nicidecum la îndemână să rezumi în 50 de minute de spectacol ceea ce Dostoievski înfățișează în câteva zeci de pagini de carte extrem de dense. Nu e simplu nu doar fiindcă nici Dumnezeu, nici Iisus, nici Diavolul nu pot fi aduși pe scenă. Ci fiindcă în roman se operează cu spații și momente temporale diferite. „Numai că și aici e nevoie de o introducere“ – spune Ivan –, iar această introducere e făcută grație celor rostite de copilul Nikita Dembinski care relatează venirea lui Iisus la Sevilla. Dragoș Buhagiar creează o scenografie plurivalentă. Un salon stil, cu un secrétaire. Peretele din spate e în parte concordant cu aceste elemente, dar face loc și exprimării sărăciei, mizeriei.

După ce copilul se retrage, pe scenă apare personajul interpretat de Victor Rebengiuc. E bine îmbrăcat, asemenea unui om înstărit din secolul al XIX-lea rus. E ajutat de copil să își scoată paltonul. Poartă o cămașă asemănătoare clericilor catolici. Ciudat dar perfect justificat amestec între ortodoxul rus și catolicul vestic. Își îmbracă halatul de casă, bea un pahar cu apă, pune în ordine obiectele de pe măsuță. Pe urmă rostește impecabil „poemul“ lui Ivan. Marele actor e deopotrivă *Ivan* și *Marele Inchizitor*. Pune carne pe ambele ipostaze. Recreează complexitatea din textul romanului. Sugerează spații. Dă expresie și impune sens vorbelor. E mai întâi calm, mai apoi din ce în ce mai înflăcărat. Nu, finalul nu e ca în roman, unde „Ivan se răsuci pe călcâie și-și văzu de drum, fără să își mai întoarcă o singură dată capul“. Ostenit, personajul se așază în fotoliu, copilul – aflat până atunci pe o bancă situată pe laterală – revine în prim-plan, îl învelește, îi sărută mâna și apoi dispare. Parcă mai îmbătrânit decât la început, personajul jucat de Victor Rebengiuc se trezește brusc și privește în jur nedumerit. Pare a fi confuz, nu știe dacă a rostit acele cuvinte aieva sau doar le-a visat.

Nouă, celor din sală, ne revine misiunea de a ne pune întrebări, de a răspunde aieva la ele. Întrebări despre rostul „Pâinii din Cer“ și despre rostul libertății. Scrie Radu Penciulescu în caietul de sală că a montat *Legenda Marelui Inchizitor* și „pentru că socotesc că, dacă există teme filosofice de o copleșitoare importanță, ele sunt relația dintre *libertate și răspundere* (vezi Sartre) și *existența supraomului* (vezi Nietzsche), precum și toată istoria secolelor XIX și XX în care ne-am supus atâtor supraoameni“.

Aparent, dar numai aparent, spectacolul jucat la Sala Amfiteatru a Teatrului Național din București se adresează doar celor ce au citit *Frații Karamazov*. Ei, spectacolul, e însă pentru toți cei ce știu că nu e important doar contingentul.

Un cuvânt de laudă merită cu prisosință consistentul caiet-program, întocmit de Anita Neagu și Violeta Popa, în care găsim texte datorate lui Stefan Zweig, Theodor Paleologu, Bedros Horasangian, Gabriel Liiceanu, Henri Troyat, Cristian Bădiliță, Bartolomeu Anania, Nikolai Berdiaev, George Banu, Radu Penciulescu și alții.

Teatrul Național „I.L. Caragiale“ din București – Legenda Marelui Inchizitor. Fragment din romanul *Frații Karamazov* de F.M. Dostoievski. Regia: Radu Penciulescu. Scenografia: Dragoș Buhagiar. Cu: Victor Rebengiuc și Nikita Dembinski. Data reprezentației: 19 decembrie 2009.